

ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΕΘΝΙΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Ἡ Ἀφέν Ἰνάν ἀφηγεῖται πῶς, μιά μέρα τοῦ 1928, πλησίασε τόν Κεμάλ Ἀτατούρκ καί “δείχνοντάς του ἓνα γαλλικό βιβλίο πού ἔγραφε ὅτι οἱ Τούρκοι ἀνήκαν στήν κίτρινη φυλή καί ὅτι κατά τήν ἀντίληψη τῆς Εὐρώπης ἦταν ἓνας δευτερότερος τύπος ἀνθρώπου, τόν ρώτησε ἂν ὄντως αὐτό συμβαίνει. Καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀτατούρκ: ὄχι, βέβαια· ἄς κάνουμε κάτι· κάτσε καί δούλεψε”. Ἡ Ἀφέν Ἰνάν ἀκολούθησε, μέ πάθος καί σύστημα, τήν παραίνεσή του, καί σέ μερικά χρόνια, στό Πρῶτο Συνέδριο Τουρκικῆς Ἱστορίας (1932), διέπρεψε ὡς μία ἀπό τίς ἀναγνωρισμένες αὐθεντίες τῆς νεογέννητης ἐπίσημης ἐθνικῆς ἱστοριογραφίας.¹

Αὐθεντίες ὑπῆρχαν κι ἄλλες σ’ ἐκεῖνο τό συνέδριο, ἐπιστήμονες καί πολιτικοί. Οἱ περισσότεροι ὁμως σύεδροι ἦταν δάσκαλοι, πού ἀγωνιοῦσαν νά μάθουν τί στό ἐξῆς θά πρέπει νά λένε στοὺς μαθητές τους. Ἐτοιμάζονταν, κυριολεκτικά, γιά ἓνα ἄλμα στό κενό, καί δέν ἀπέφευγαν νά τό ὁμολογήσουν:

Κύριοι, ἀνακοίνωσε κάποιος, σαρανταπέντε χρόνια διδάσκω ἱστορία. Τόσον καιρό, κάθε χρόνο ἀνεξαιρέτως ζῶ μερικές μέρες πολύ μελαγχολικές. Εἶναι οἱ μέρες πού τά μαθήματά μου μπαίνουν στό θέμα τῶν Τούρκων. Τότε τό ὕφος τῆς ἀφήγησής μου εἶναι ἄψυχο, δίχως ζέση. Πολύ ἄνοστο, ἂν θέλετε. Κι ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἐμεῖς οἱ ἐκπαιδευτικοί ἐλάχιστα γνωρίζουμε

γιά τήν υπερχιλιετή πατρίδα τῶν προγόνων μας, γιά τά ὑψίπεδα τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας. Αὐτό δέν βοηθάει νά πλημμυρίσουμε οἱ μαθητές μου ἢ ἐγώ, μέ τήν ἀγάπη τοῦ ἔθνους – τήν ἀγάπη τοῦ ἔθνους· τίς μέρες ἐκείνες κοπιάζω καί μοχθῶ, πέφτω μέ τά μοῦτρα στά βιβλία, νά τά φάω πού λέει ὁ λόγος, γιά ν' ἀνέβει λιγάκι ὁ σφυγμός μου, νά νιώσω λίγον ἐνθουσιασμό. Καθώς διαβάζω, ὄλο καί κάποιο ὑψίπεδο τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας ζωντανεύει μπροστά στά μάτια μου. Σέ κάθε βῆμα καί μιá ἀνασκαφή. Πάνω ἀπό κάθε λέξη ψάχνω, ψάχνω, ἓνα ντοκουμέντο, μιá ἐπιγραφή, κάτω ἀπό κάθε ἀράδα ἓνα μνημεῖο, ἓνα ἄγαλμα, ἓνα ἱερό, ἓνα ἐρείπιο, μ' ἄλλα λόγια κάτι γιά νά 'μαι ὑπερήφανος πού εἶμαι Τοῦρκος.

Περνοῦν οἱ ὄρες. Τέλος κουράζομαι, ἀπελπίζομαι, παραιτοῦμαι. Καί κάνω πέρα τά βιβλία.²

Ἡ συνέχεια ἔδειξε ὅτι ἡ ἀθυμία τῶν ἐκπαιδευτικῶν δέν θά κρατοῦσε γιά πολύ ἀκόμα. Ἡ περίφημη περί τουρκικῆς ἱστορίας “θέση”, πού εἶχε ἤδη προβληθεῖ ἀπό τά πρῶτα ἐγκεκριμένα σχολικά ἐγχειρίδια, πρόσλαβε ὡς τό πέρας τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου καί ἐπικράτησε ὀλοσχερῶς· ὥστε τό Δεύτερο Συνέδριο Τουρκικῆς Ἱστορίας, πέντε χρόνια ἀργότερα, νά ἔχει τήν ἄνεση τῆς ἀπαθείας, πέραν καί ὑπεράνω συζητήσεων, ἀντεγκλήσεων καί ζυμώσεων· ἦταν, κατά τά ἄλλα, ἀμιγῶς ἐπιστημονικό, καί μάλιστα διεθνές.

Ἄν πάρουμε ὡς ἀφετηρία τήν ἀνακήρυξη τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας, πρόκειται γιά ἓνα διάστημα προφανῶς πάρα πολύ σύντομο. Μέσα σέ λιγότερα ἀπό δέκα χρόνια οἱ Τοῦρκοι, ἀπό τήν τελευταία θέση μεταξύ τῶν ἀφυπνισμένων λαῶν τῆς Βαλκανικῆς, πέρασαν στήν πρωτοπορία: Ἀντιμετώπισαν μέ ἀστραπιαία ἐτοι-

μότητα προβλήματα πού γιά τούς γείτονές τους χρο-νίζαν ἐπί ἀρκετόν καιρό μετά τήν ἴδρωση τῶν πρώτων ἐθνικῶν κρατῶν στά ἐδάφη τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὡστόσο, ἀκριβῶς τό σύντομο διάστημα δίνει τήν εὐκαιρία νά συλλάβουμε αὐτά τά προβλήματα συμπυκνωμένα, καί μέσα ἀπό μεγεθυντικό φακό. Γιατί περιττό νά προσθέσω ὅτι ὄσο ὑπερβολικό καί νά φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως τό τουρκικό παράδειγμα, κανένα ἀπό τά συστατικά του τήν ὥρα πού ἐμφανίζεται δέν εἶναι πρωτόγνωρο στόν βαλκανικό χῶρο.

Ἄς δοῦμε τί ἔχουμε ἐδῶ. Ἐνα ἔθνος, νέο καί παλαιό ταυτόχρονα, ἐκδηλώνει αἴφνης τήν ἀνάγκη, ὄχι ἀπλῶς νά γράψει τήν ἱστορία του, ἀλλά νά γράψει τή μόνη δυνατή, τήν ἀληθινή ἱστορία του. Ἐτσι τουλάχιστον φρονεῖ ἡ πολιτική του ἡγεσία, ἡ ὁποία μιλάει ἐξ ὀνόματός του, καί ἐκ τῶν πραγμάτων θά ἀναλάβει τήν ἐπίβλεψη τοῦ ἔργου· ἡγεσία πού, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν παλαιότητα τοῦ ἔθνους, εἶναι νέα καί μόνον νέα. Νέα ὡς πρός τήν ἡλικία, νέα καί ὡς πρός τήν τροχιά πού εἶναι ταγμένη νά ἀκολουθήσει: ὥστε μέσω ἑνός σύγχρονου κράτους, καί Θεοῦ θέλοντος, τό ἔθνος, τοῦ ὁποίου ἡγεῖται, νά ἐγκαταλείψει τό περιθώριο τῆς νεότερης δυτικῆς ἱστορίας, καί κάπως νά ἐνταχθεῖ ὀργανικά. Λέω: “καί Θεοῦ θέλοντος”, διότι στά Βαλκάνια ἐνδημεῖ ὁ ἐξ ὀρισμοῦ ἀπρόβλεπτος “ξένος παράγοντας”, καί θά ἦταν χρήσιμο νά ἐννοήσει κανεῖς ἐδῶ ὄχι μόνο τίς ἐπεμβάσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἢ τίς ἀμοιβαῖες ἐπεμβάσεις μεταξύ τῶν βαλκανικῶν λαῶν, ἀλλά καί τίς κατά τόπους ντόπιες ἀδράνειες πού δέν πτοοῦνται ἀπαραιτήτως ἀπό τό ὄραμα τοῦ σύγχρονου ἐθνικοῦ κράτους.

Νέες δυνάμεις λοιπόν, σέ ἓνα παλαιό περιβάλλον,

καταπιάνονται με τή συγγραφή μιᾶς ιστορίας, καί τό περιεχόμενό της προσδιορίζεται ἀπό τίς τρεῖς ομάδες ἀποδεκτῶν στούς ὁποίους ἀπευθύνεται. Ἡ μία, ἡ πιό αὐτονόητη: τό ὑποτιθέμενο ὑποκείμενο τῆς ζητουμένης ιστορίας, οἱ ὑπό κατασκευήν ὑπήκοοι τοῦ κράτους – οἱ δάσκαλοι πού θά διδάξουν, οἱ μαθητές πού θά διδάχθουν, οἱ σκέτοι ὑπήκοοι πού ἀπλῶς χρωστοῦν τήν ἀπόλυτη νομιμοφροσύνη τους. Οἱ δεύτεροι εἶναι οἱ γείτονες, ὅλοι μαζί ἢ ὁ καθένας χωριστά, ἀλλά σέ κάθε περίπτωση ἐπικίνδυνοι μνηστήρες ἑνός κοινοῦ γεωγραφικοῦ παρόντος καί ἑνός κοινοῦ ιστορικοῦ παρελθόντος. Ὁ τρίτος, τέλος, ἀποδέκτης εἶναι ἡ Δύση. Ἡ Δύση ἀμφισβητεῖ, ἀμφισβητεῖ εἴτε τό ποιόν εἴτε τήν ἴδια τήν ὑπαρξη ἑνός λαοῦ, κι αὐτό ἐκ τῶν ὑστέρων ἀποδεικνύεται πρώτης τάξεως ἐρέθισμα γιά νά καθήσει ὁ λαός αὐτός νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν ιστορία του.

Ἄς μήν ἀναρωτηθεῖ κανεῖς, γιά τήν ὥρα, πῶς ἐξυπηρετεῖται ἡ ἀναζήτηση τῆς μίας καί μοναδικῆς ἀλήθειας ὅταν οἱ ἀποδέκτες της εἶναι τόσο κραυγαλέα ἐτερογενεῖς. Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ μία καί μοναδική ἀλήθεια μπορεῖ καμιά φορά καί νά ἀναζητεῖται καί συγχρόνως νά κατασκευάζεται, γιά πᾶν ἐνδεχόμενο, ὅταν τό πράγμα ἐπείγει. Συγκρατοῦμε ὁμως τήν ἴδια τή συσκευασία: “τρία-σέ-ἕνα” τῆς σχεδιαζόμενης ιστορίας, ὅπως προκύπτει ἀπό τά παραπάνω: ἐκπαίδευση - προπαγάνδα - ἐπιστήμη, οἱ τρεῖς τομεῖς τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἐπιδόξων ἐθνικῶν ιστοριογράφων, τομεῖς πού ὑπό ὀμαλές συνθήκες ἀπαιτοῦν διαφορετική προσέγγιση ὁ καθένας.

Ὁ συνδυασμός ἀφορᾶ ἀνεξαιρέτως ὅλες τίς βαλκανικές ἐθνικές ιστορίες, καί ἀργά ἢ γρήγορα τόν ἐπέτυχαν ὅλες. Ἡ γρηγοράδα τῶν Τούρκων ρίχνει φῶς σ’

αὐτό τό σημεῖο. Δυσκολότερα θά προσανατολιζόμασταν ἂν ξεκινούσαμε ἀπό τό ἄλλο ἄκρο στή βαλκανική κλίμακα τῆς ταχύτητας, δηλαδή τοὺς Ἕλληνες. Οἱ ὅποιοι ἀκριβῶς ἐκπλήσσουν μέ τή βραδυπορία τους· ἐκπλήσσουν, ἂν λάβουμε ὑπόψη τίς ὑπερθεματίζουσες ἀναφορές τους στή σημασία τῆς μελέτης τῆς ἐθνικῆς ιστορίας, καί, κυρίως, τήν ἀσχετη μέ τό συγκεκριμένο θέμα ἐπί μακρόν ὑπεροχή τους ἔναντι τῶν ὑπολοίπων Βαλκανίων στήν παιδεία γενικά, ὅχι μόνο κατά τά χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ ἀλλά καί γιά μεγάλο μέρος τοῦ 19ου αἰώνα, μέχρι τουλάχιστον νά βγοῦν στό προσκήνιο οἱ Βούλγαροι καί νά κάνουν αἰσθητότερη τήν παρουσία τους οἱ Σέρβοι.

Ἀπό ὅποια πλευρά καί ἂν κοιτάξουμε τήν ἐλληνική ἐθνική ιστορία, θά συναντήσουμε τήν ἴδια δυστοκία. Κατ’ ἀρχήν, τό κεντρικό γιά κάθε ἐθνική ιστορία ζήτημα τῆς ὀργάνωσης, σέ ἐπίπεδο θεσμῶν, τῆς ιστορικῆς ἔρευνας καί τῆς διδασκαλίας τῆς ιστορίας. Μόλις τό 1882, φερειπείν, προκηρῦσσεται ὁ πρῶτος διαγωνισμός διδακτικῶν βιβλίων, ἄρα καί ἐγχειριδίων ιστορίας, ὅποτε ἀρχίζει σιγά σιγά νά ἐξασφαλίζεται ἡ ὁμοιομορφία στήν παρεχόμενη ιστορική γνώση.³ Ἡ Ἀκαδημία μένει ἐπί δεκαετίες ἕνα κενό κτίριο, καί ἰδρύεται πολὺ ἀργά γιά νά παίξει τόν πρωταγωνιστικό ρόλο πού τῆς ἐπιφυλάχθηκε ἀπό τοὺς ἄλλους βαλκανικούς λαούς γιά τήν καλλιέργεια τῶν ἐθνικῶν γενικά ἐπιστημῶν καί εἰδικότερα τῆς ιστορίας. Τό Πανεπιστήμιο ἰδρύεται μὲν νωρίς, ἀλλά οὔτε γι’ αὐτό μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι δίνει προτεραιότητα στήν ἐθνική ιστορία – ὅπωςδήποτε ὄχι, ἂν θυμηθοῦμε τίς ἐπιδόσεις του στόν ἐξ ὀρισμοῦ πιό ἀνεξέλεγκτο τομέα τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας. Ἔχουμε, ἔπειτα, τό πρόβλημα τοῦ ἴδιου

του περιεχομένου της εθνικής ιστορίας: Πῆρε, π.χ., τριάντα σχεδόν χρόνια μέχρι να γίνει επισήμως δεκτό ως αναπόσπαστο μέρος της τό Βυζάντιο, αν μετρήσουμε από τό 1853 που ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐκδίδει τό ἐγχειρίδιό του,⁴ καί ἀνυπολόγιστα πολύ περισσότερα αν λάβουμε ως κριτήριο τά ἀνεπισήμως κρατοῦντα, μεταξύ ιδίως τῶν ἐκτός Ἑλλάδος Ἑλλήνων.

Βέβαια, ὁ Παπαρρηγόπουλος εἶναι καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν· ἀλλά πρὶν καταλάβει τήν ἔδρα ἔχει μιὰ σημαντική ιστοριογραφική προἱστορία, καί δέν θά ἦταν ὑπερβολή νά ποῦμε ὅτι ὄχι ως ἐντολοδόχος τοῦ πανεπιστημίου ἢ οἰουδήποτε θεσμοῦ, ἀλλά ως ιδιώτης εἶναι πού ἐπωμίζεται τό ἔργο τῆς σύνταξης τῆς εθνικής ιστορίας ἀπό ἀρχῆς μέχρι τέλους, συγχρόνως ἐκλαϊκευμένης καί ἐπιστημονικῆς: ἀνταποκρινόμενος μάλιστα, ἀρχικά, στήν πρόκληση ἑνός ἄλλου ιδιώτη, τοῦ Φαλλμεράνερ. Λέω ἀρχικά, γιατί κάποια στιγμή, στίς δυσκολίες τοῦ Παπαρρηγόπουλου προστέθηκε μιὰ δεύτερη πρόκληση, τό βουλγαρικό ἔθνος, πού ἤρθε νά ἐνισχύσει τήν πρώτη. Ἡ πραγματική πρόκληση, κοντά στήν ιδεολογική: οἱ δύο ὄψεις τοῦ λεγομένου σλαβικοῦ κινδύνου.

Ὅπωςδήποτε οἱ εὐαισθησίες πού ἐνεργοποιήθηκαν στόν Παπαρρηγόπουλο δέν ἀπέχουν πολύ ἀπό τίς εὐαισθησίες πού ἐνεργοποιήθηκαν στό τουρκικό παράδειγμα, ἀπό τό ὁποῖο ξεκινήσαμε· οὔτε θά δυσκολευτοῦμε νά ἀνιχνεύσουμε παραπλήσιες στίς ἄλλες βαλκανικές εθνικές ιστορίες, κυρίως τίς δύο μείζονες σλαβικές, βουλγαρική καί σερβική. Ὡστόσο τά δύο ἄκρα, Ἑλληνες καί Τούρκοι, τείνουν νά συγγενεύουν μεταξύ τους περισσότερο παρά μέ τούς “ἐνδιαμέσους”. Πρῶτα-πρῶτα, εἶναι οἱ μόνοι πού ἐπιμένουν μέ τόση

ἐνταση στήν οἰκουμενική σημασία τῶν εθνικῶν τους ιστοριῶν. Οἱ Ἑλληνες ὡς κάτοικοι τῆς κοιτίδος τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἔχουν στό ἐνεργητικό τους πρὶν κἀν συσταθεῖ τό ἑλληνικό κράτος τόν μόχθο ἀρκετῶν γενεῶν δυτικῶν φιλολόγων καί ιστορικῶν τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, καί μιάν ἀναπόσπαστη ἀπό αὐτόν τόν μόχθο δυτική ιδεολογία. Οἱ Τούρκοι ἔχουν στό ἐνεργητικό τους ἕνα ὀψιμότερο καί περιθωριακότερο, καί πιό μοντέρνο ὁμως, κομμάτι τῶν δυτικῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, τίς ἀσιατικές ἢ ἀνατολικές σπουδές, τίς ὁποῖες ἀξιοποιοῦν στό ἔπακρον ὥστε νά ἀναγάγουν τό τουρκικό παρελθόν ὄχι ἀπλῶς σέ μητέρα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀλλά σέ μητέρα ὄλων τῶν ὑπαρκτῶν πολιτισμῶν, ἀπό τήν Εὐρώπη ὡς τήν Κίνα, ὁπότε καί τά σχετικῶς μετριοπαθῆ 3.000 χρόνια τῶν Ἑλλήνων, στό τουρκικό σχῆμα περίπου διπλασιάζονται.

Ἀπό αὐτήν τήν ὁργανωμένη ἀπόδραση στό ἀπώτατο παρελθόν ζημιώθηκαν προσωρινά μερικοί αἰῶνες πρόσφατης ιστορίας: ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία καί τό Ἰσλάμ γιά τούς Τούρκους, ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία καί τό Βυζάντιο γιά τούς Ἑλληνες. Τό ὅτι τελικά ὄλα ἀποκαταστάθηκαν στίς εθνικές τους διαστάσεις, δηλαδή στά μέτρα τοῦ κάθε ἐνδιαφερόμενου ἔθνους, εἶναι γνωστό, ἄλλωστε ἦταν καί ἀναμενόμενο. Τό ἐνδιαφέρων εἶναι ὅτι ἐνῶ καί οἱ δύο τῆ Δύση ἔφαχναν τόσο πίσω στόν χρόνο –καί ὄχι μόνο τούς ἑαυτούς τους– τῆ Δύση καί τίς προπατορικές της ὀφειλές, ἦταν ἀκριβῶς στούς διαγραμμένους αἰῶνες πού εἶχε νόημα νά διερευνηθεῖ ἡ ἐδῶθε τῆς ιδεολογίας σχέση τους μέ τῆ Δύση, τόν σύγχρονο, δηλαδή, κόσμο.

Εὐχολη ἀποδείχθηκε ἡ συγκόλληση τῶν ἀτυχῶν κλα-

σμάτων των ἐθνικῶν παρελθόντων στους κυρίως κορμούς. Ἄλλα τό οὐσιαστικό κενό ἦταν πιό δύσκολο νά καλυφθεῖ, εἰ μή τι ἄλλο διότι κάτι τέτοιο θά συνεπαγόταν μοιραῖα καί τή διερεύνηση τῶν σχέσεων μεταξύ τῶν ἰδίων τῶν βαλκανικῶν λαῶν, σέ ισότιμη βάση – ὅ,τι πιό ἔσχατο, ἐννοεῖται, στή σειρά τῶν ἐθνικῶν προτεραιοτήτων. Ἐνας ἄλλος λόγος, ἐξίσου σημαντικός, εἶναι ὅτι οἱ ἐθνικές ἱστορίες δέν μποροῦσαν νά κρατήσουν ἔσαί τό μονοπώλιο ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου τους. Χειρότερα ἀκόμη: τό θορυβῶδες ὑποκείμενό τους ἦταν ἓνα ἄφωνο ἀντικείμενο σέ τομεῖς ἐρεύνης, ὅπως π.χ. ἡ Βυζαντινολογία ἢ οἱ ὀθωμανικές σπουδές, πού γεννήθηκαν στή Δύση, ὄχι βέβαια ἀπό κανένα ζωηρό ἐνδιαφέρον γιά τήν κάλυψη τῶν κενῶν τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἐθνικῆς ἱστορίας.

Καί ἐδῶ πιά ξεφεύγουμε ἀπό τά δύο ἄκρα τοῦ βαλκανικοῦ φάσματος, Ἑλληνες καί Τούρκους, διότι στήν πολλαπλή σχέση μέ τή Δύση, τῆς ὁποίας ἓνα μόνο σκέλος ἔχει νά κάνει μέ τήν ἐπιστημονική ἐρευνα, ἐμπλέκονται οἱ πάντες. Οἱ μεγάλες σχετικές μέ τό θέμα μας εἰδικότητες τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν ἐνδεχομένως τείνουν νά ἀφοροῦν κυρίως Ἑλληνες καί Τούρκους, ἀλλά ὑπάρχουν καί οἱ μικρές εἰδικότητες, ὅλες ἐκεῖνες οἱ σπουδές περὶ τίς ἱστορίες τῶν νεαρῶν μικρῶν συγχρόνων ἐθνῶν, βαλκανικῶν καί μή, πού σπανίως συμπύκνουν πλήρως, καί λογικά δέν μποροῦν νά συμπέσουν, μέ τίς ντόπιες ἐθνικές ἱστορίες – ἄλλο ἂν μεταξύ τους ὑπάρχει μιᾶ ἐνδιαφέρουσα ἀλληλεπίδραση.

Μένοντας σ' αὐτά τά συμφραζόμενα μποροῦμε νά δεχθοῦμε ὡς ἀξίωμα ὅτι ἓνα ἔθνος τείνει νά μὴν ἐκδηλώνει ἐνθουσιασμό γιά τήν ἐπιστημονική του ἐνημέ-

ρωση, μ' ἄλλα λόγια ὅτι ἀργεῖ νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τή σφραγίδα τῶν συνθηκῶν ὑπό τίς ὁποῖες πρωτοεκδηλώνεται μέ σύγχρονους ὄρους. Λογουχάρη, ἡ δυτική περιρρέουσα γιά τό ἐλληνικό ἔθνος (ὅταν πῆγε νά φτιάξει τό κράτος του) ὑπῆρξε ὁ ρομαντισμός, ὁ ὁποῖος στήν ἐλληνική του ἐκδοχή κατέρριψε κάθε ρεκόρ διάρκειας παγκοσμίως· ἡ δυτική περιρρέουσα ἀντιστοίχως γιά τό τουρκικό ἔθνος ὑπῆρξε ὁ θετικισμός καί οἱ μεσοπολεμικές ὀλοκληρωτικές ἰδεολογίες.

Θέλω νά πῶ ὅτι διαφορετικές ἐπιπτώσεις στήν ἐξέλιξη τῶν βαλκανικῶν ἐθνικῶν ἱστοριῶν ἔχουν οἱ διαφορετικές στιγμές τῆς σύνδεσης τοῦ καθενός ἔθνους μέ τή Δύση. Ἄς ἀφήσουμε τά δύο ἄκρα, καί ἄς προχωρήσουμε, γιά μιᾶ στοιχειώδη ὀλοκλήρωση τῆς εἰκόνας, στά ἐνδότερα, Σέρβους καί Βούλγαρους. Αὐτοί, λοιπόν, συμμερίζονται ὀρισμένα κοινά “βαλκανικά” χαρακτηριστικά στό ζήτημα τῶν ἐθνικῶν ἱστοριῶν τους: ὑπάρχει ὁ ἀποδεικτικός χαρακτήρας τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, ἡ συνειδητή πρόθεση νά ἐξυπηρετηθεῖ ἡ ἐθνική αὐτοπεποίθηση καί ἀξιοπρέπεια (ἀξιοπρέπεια, δηλαδή, ἐναντι τῆς Δύσης καί ὄχι ἐναντι ἀλλήλων), ἡ ἐθνική ὑπεροχή εἰς βάρος τῶν γειτόνων, ἡ ἐπιδεκτικότητα, ἂν καί ὄχι τό γενεσιουργόν ὅπως στους Ἑλληνες καί τους Τούρκους, στό θέμα γενικά τοῦ πολιτισμοῦ. Πάνω στό τελευταῖο σημεῖο, ἄς σημειωθεῖ ὅτι μπορεῖ ἀπό Σέρβους καί Βούλγαρους νά λείπει ἡ ἐλληνική καί τουρκική μεγαλομανία τῆς οἰκουμενικότητας, δανείζονται ὁμως καί οἱ δύο κάτι ἀπό τήν πανσλαβική μεγαλομανία.⁵ Περιττό νά σημειώσω ὅτι καί οἱ δύο ἐθνικές ἱστορίες εἶναι ἐξίσου ἐνδοξες ὅσο καί οἱ ὑπόλοιπες. Ἄν κάτι τίς διαφοροποιεῖ, εἶναι ἡ ἀσύγκριτα μεγαλύτερη ἀνεκτικότητα πρὸς τό πρόσφατο παρελθόν,

όσο δυσάρεστο, ώστε να απαλλάσσονται από μεγάλο μέρος των προβλημάτων ενότητας της ιστορίας που αντιμετωπίζουν αναγκαστικά Έλληνες και Τούρκοι.

Από εκεί και πέρα, μπορούμε να πούμε ότι, με τη λογική των όσων προηγήθηκαν, η σερβική περίπτωση φέρνει περισσότερο προς τό ελληνικό παράδειγμα, ή βουλγαρική προς τό τουρκικό. Τό σερβικό κράτος, έστω ύποτελές, γεννιέται τά ίδια περίπου χρόνια μέ τό ελληνικό. Οί Σέρβοι αποδεικνύονται έπιμελείς στή θεσμοποίηση των έθνικων τους έπιστημών, ίσως λιγότερο από τούς Βούλγαρους, αλλά όπωσδήποτε περισσότερο από τούς Έλληνες, μέ αποτέλεσμα στά τέλη του 19ου αιώνα νά έχουν μίαν ιστοριογραφική έπιστήμη αποδεσμευμένη κάπως από τίς άμεσες ιδεολογικές ανάγκες της έθνικης ιστορίας, πού νά παρακολουθεί λίγο πολύ τίς τάσεις της δυτικης ιστοριογραφίας (μέχρι τουλάχιστον τόν έγκλωβισμό της σερβικης ιστορίας στή γιουγκοσλαβική). Καί συγχρόνως, σέ σύγκριση μέ άλλους, πιστεύω, τούς υπόλοιπους Βαλκάνιους, είναι οί πιο “έτοιμοι” γιά τή σύνθεση της έθνικης τους ιστορίας, αφού ώς ένα βαθμό δέν έχουν παρά νά μεταφράσουν στή γλώσσα του 19ου αιώνα τή δημόδη έπική τους παράδοση. Αυτό πάλι, από τήν άλλη μεριά, τούς καθιστά καί πιο κλειστούς προς τόν έξω κόσμο, πιο κλειστούς καί από τούς ίδιους τούς νέους Έλληνες, καθώς θεωρούν αυτάπόδεικτα όρισμένα όμολογουμένως δύσκολα πράγματα. Καί οί Έλληνες τό κάνουν. Άλλά ενώ, π.χ., είναι δεδομένη ή αναγνώριση (έκτός ίσως εκ μέρους της τουρκικης έθνικης ιστορίας) της σημασίας της κλασικης αρχαιότητας, ένιote ακόμα καί του Βυζαντίου γιά τόν δυτικό πολιτισμό, δέν είναι δεδομένη ή αναγνώριση της σημασίας του σερβι-

κού Μεσαίωνα, μέ τόν όποιο οί Σέρβοι έχουν σπάνια οικειότητα καί προς τόν όποιο τρέφουν άπεριορίστη λατρεία. Καί καμιά φορά δέν αντιστέκονται στον πειρασμό νά μεταφράσουν καί τήν ίδια τή σύγχρονή τους ιστορία σέ όρους δημόδους έπους. Όστε νά τήν καταλαβαίνουν μόνο οί ίδιοι.

Άλλη ή περίπτωση των Βουλγάρων. Οί Βούλγαροι είναι κατ’ αρχήν οί πιο άψογοι στήν όργάνωση των ιστορικων τους σπουδων, σπουδων πού νά εκπληρώνουν καί τίς έθνικες ύποχρεώσεις τους προς τά μέσα καί τίς έπιστημονικες ύποχρεώσεις τους προς τά έξω. (Θά τό έλεγε κανείς αυτό γιά τούς Τούρκους, αν δέν υπήρχε ή τουρκική βιάση στο όργανωτικό ζήτημα, καί κυρίως αν δέν υπήρχε ή γενναία δυτική έπιστημονική άρωγή προς τούς Τούρκους, πού δέν ύπάρχει στον ίδιο βαθμό γιά τούς Βούλγαρους.) Ένα δεύτερο σημείο είναι, πάντα σέ σύγκριση μέ τούς ύπολοίπους, ή έντονότατη καλλιέργεια της σύγχρονής τους ιστορίας, δηλαδή της περιόδου της λεγομένης βουλγαρικης Αναγέννησης. Καί οί Έλληνες καλλιέργησαν τήν ιστοριογραφία της Έπανάστασης του ’21, καί οί Έλληνες μυθοποίησαν τήν Έπανάσταση, αλλά καμιά σχέση μέ τό ένωτικό βουλγαρικό πνεύμα, πού συνάπτει τή σύγχρονη ιστορία μέ τήν προγενέστερη, προβάλλοντας κατά κανόνα σέ πρώτο πλάνο τήν έπιστημονική πρόθεση. Όχι πώς ή βουλγαρική έθνική ιστορία αποφεύγει τίς άλχημείες, τό αντίθετο – άλλιως δέν θά είχαμε λόγους νά ασχολούμεθα μέ αυτήν. Άλλά οί άλχημείες είναι πολύ έντοπισμένες: π.χ. αντί νά διαγράψουν όλόκληρο κομμάτι του παρελθόντος τους, όπως άλλοι, διαγράφουν τήν ελληνική παρουσία στο παρελθόν αυτό, ώστε νά μείνουν ακόμα πιο άτόφια Βούλγαροι, πριν καν γεν-

νηθεί τό νέο τους ἔθνος. Καί ἕνα τελευταῖο σημεῖο, πού ἰδίως τούς φέρνει κοντά στούς Τούρκους: μιὰ φυλετική ἀνοχή πού φτιάχνει τό ἔθνος συνειδητά ἀπό τά πλέον ἀνομοιογενή στοιχεῖα. Ὅπως οἱ Τοῦρκοι κρατοῦν στίς προθῆκες τῆς ἐθνικῆς τους ἱστορίας ὄχι μόνο τά ἀρχαῖα τουρκικά φύλα, ἀλλά καί τόν πολιτισμό τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καί βαθμηδόν καί τό Ἰσλάμ καί τήν Ὀθωμανική κρατική παράδοση, οἱ Βούλγαροι κρατοῦν τούς ἀρχαίους Θράκες, τούς ἐξ Ἀσίας πρωτοβούλγαρους καί φυσικά τούς Σλάβους. Ἀλλά καταφέρνουν παρ' ὅλ' αὐτά νά κατασκευάσουν μιάν εἰκόνα ἐνότητας, πού νά θυμίζει τήν ὅσο καί νά ἔναι “φυσιολογικότερη” ἐνότητα τῶν Σέρβων – καί νά ἀπέχει ἀπό τήν τουρκική ἀναγκαῖα ἀσυναρτησία.

Ἀρκοῦν αὐτά ὡς νύξεις γιά τό πῶς μποροῦν νά συγκριθοῦν οἱ βαλκανικές ἐθνικές ἱστορίες μεταξύ τους. Μένει νά ἀναρωτηθοῦμε ποιοί πράγματι εὐθύνονται γιά τή σύνταξη τῶν ἱστοριῶν αὐτῶν. Τά δύο ἄκρα ἐδῶ δέν εἶναι πιά Ἕλληνες καί Τοῦρκοι, ἀλλά Σέρβοι καί Τοῦρκοι: στό ἕνα ἄκρο μιὰ δημώδης παράδοση, στό ἄλλο ἄκρο ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ. Φαινομενικά. Οὔτε ὁ λαός μπορεῖ νά γράψει ἱστορία, οὔτε ὁ πολιτικός ἡγέτης μπορεῖ νά γράψει ἱστορία. Ἀλλά ὅπωςδήποτε οἱ συνθῆκες ὑπό τίς ὁποῖες συγκροτεῖται ἕνα νέο ἐθνικό κράτος εἶναι ἀποφασιστικές, καί ἐθνική ἱστορία δέν εἶναι δυνατόν νά συνταχθεῖ ἐρήμην τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Χρήσιμο θά ἦταν νά τελειώσω ἐδῶ μέ ἕνα ἀνέκδοτο, ὅπως ξεκίνησα, μέ μιάν ἀκόμα τουρκική μονοκοντυλιά, πού δέν ἀφορᾷ μόνο τούς Τούρκους:

Ἕνα βράδυ, σέ δείπνο πού παρέθετε ὁ Ἀτατούρκ, ἀκούστηκε τό ἐρώτημα: Πότε ἀρχίζει ἡ τουρκική ἱστορία; Παρών ἦταν ὁ ἱστορικός Ἀχμέτ Ρεφίκ, πού ἔμει-

νε σιωπηλός. Ἕνας μαθητής ἔδωσε τήν σωστή ἀπάντηση, αὐτήν πού ὅλοι περίμεναν. Ὁ Ἀτατούρκ, δείχνοντας τόν Ἀχμέτ Ρεφίκ, εἶπε: “Υπάρχουν ὀρισμένοι κύριοι πού πιστεύουν ὅτι ἡ τουρκική ἱστορία ἀρχισε πρῖν ἀπό πεντακόσια χρόνια σέ κάτι τσαντήρια”, καί προκάλεσε τόν Ἀχμέτ νά ἀπαντήσει. Ὅταν ἐκεῖνος ἐπέλεξε καί πάλι τή σιωπή, ἀποδοκιμάστηκε ἀπό ὄλους καί ἀναγκάστηκε νά ὁμολογήσει δημοσίᾳ ὅτι δέν γνωρίζει ἱστορία.⁶

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Büşra Ersanlı Behar, *İktidar ve Tarih. Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, Κωνσταντινούπολη 1992, σ. 126.
2. Ὁ.π., σ. 120.
3. Βλ. τήν Εἰσαγωγή τῆς Χριστίνας Κουλούρη, *Ἱστορία καί Γεωγραφία στά ἑλληνικά σχολεῖα (1834-1914). Γνωστικό ἀντικείμενο καί ἰδεολογικές προεκτάσεις*, σ. 19 κ.ἑξ., 53 κ.ἑξ.: τά σχετικά ἀποσπάσματα ἀπό τό κείμενο τῆς προκήρυξης τοῦ 1882 βρῖσκονται στίς σ. 268-271.
4. Βλ. Χριστίνα Κουλούρη, Ὁ.π., σ. 34 κ.ἑξ.
5. Γενικά, ἡ σχέση μέ τήν Ρωσία καί διαφοροποιεῖ Σέρβους καί Βούλγαρους καί περιπλέκει τήν σχέση τους μέ τήν Δύση· στό ζήτημα, π.χ., τῆς μύησής τους στίς ἐπιστήμες, ἡ Ρωσία γιά τούς Βαλκανίους Σλάβους, ὅπως ἄλλωστε καί γιά τούς Τούρκους, ὡς τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα, εἶναι Δύση.
6. Büşra Ersanlı Behar, Ὁ.π., σ. 157.